

S. Adelgundis Jaegerschmid OSB

POSLJEDNJE GODINE ŽIVOTA E. HUSSERLA*

Ljeto 1936.

Supruzi Husserl, nakon povratka iz Rapalla, proveli su čitavo ljeto, sve do kasne jeseni, u Kappelu kod Neustadta, gdje su unajmili dio stana u kući umirovljenog učitelja Zimmermanna. Tu je atmosfera bila ispunjena mirom i velikom blagonaklonošću prema Husserlovima. U svojoj profinjenosti Husserl je vrlo žestoko reagirao na sve što se u ono vrijeme javljalo kao početak neprijateljskog osjećaja prema Židovima. Tog je ljeta veoma intenzivno radio na početku svog novog djela, kojemu su nedavno završena Prolegomena izišla u Beogradu. (Nijedna njemačka izdavačka kuća nije smjela preuzeti Husserlova djela!). Njegovo je zdravstveno stanje bilo promjenljivo. Ladanjska odjelitost gorskog sela, širok krajolik Schwarzwalda koji ovdje ima pretežno karakter visoravni s dalekim vidicima i horizontom na kojem se, kad je jugo (Föhn), srebrno sjaji alpski gorski lanac, sve je to ugodno djelovalo na njegovu dušu koja je postala vrlo osjetljiva. Mislim da je pred njim iskrsnuo moravski krajolik njegove mladosti. Uvijek je nanovo naglašavao plemensku povezanost s Adalbertom Stifterom i Reiner Maria Rilkeom. Svjež, oštar gorski zrak (Kappel leži na 900 do 1000 metara nadmorske visine) poticao ga je na rad. Činilo se da ga je na mahove spopadao pravi strah da neće moći dovršiti svoje djelo. Onda bi radio grozničavo bez odmora u sobi, uz zatvorene prozore, i nije se dao nagovoriti da ide na šetnju. Gospođa Husserl pozvala me je na nekoliko dana, da mu omogućiti mali predah, jer bi ga moja prisutnost ipak do-

---

* Nastavak članka »Razgovori s Edmundom Husserlom«. Prvi dio objavljen je u prvom broju ove godine, str. 51—64.

nekle rastresla i prisilila da izlazi sa mnom, i pri tome bi prekidao svoju duboku šutnju i opet počeo govoriti. Kod zajedničkih obroka bio je ponajviše duhovno odsutan i puno tiši nego inače; s jedne strane, izgledao je pritisnut teškim mislima i brigama, a s druge su ga opet veoma obuzimale unutrašnje slike.

Sjećam se dviju dugih šetnji s njim samim. Na početku je bio donekle nesiguran na nogama, što je sigurno bila posljedica dugog sjedenja u sobi. No to se brzo popravilo. Duboko radostan uživao je u ljepoti gorskih ljetnih dana, u širokom jasnom vidiku na blage vrhunce prema kojima kao da se vinula njegova duša. Dugo je govorio o svojoj ljubljenoj Njemačkoj i o nezasluženoj mržnji koja se izlila na njemačke Židove kao neka ružna blatna poplava. Husserla je to duboko boljelo jer je bio Nijemac sve do dna svoje duše. Sve mu je bilo neshvatljivo. Bili smo zajedno na kapelskom groblju, i on je pričao da je ovdje odabrao grob za svoj posljednji počinak. Nada se da će ovdje moći u miru počivati iščekujući uskrsnuće. Vidno se veselio kad sam mu pričala kako smo mi kao djeca, moja sestra i ja, ovo divno groblje na rubu brijega i šume također već odabrale kao svoje počivalište — mi smo kao djeca provodili kroz četiri nezaboravna ljeta uvijek u velikim praznicima po šest tjedana u Kappelu i poznavali svaki pedalj u bližoj i daljnjoj okolini. — Na jednoj šetnji reče Husserl:

»Ovih dana netko mi je iz Amerike poslao neki časopis, u kojem neki isusovac — dakle jedan od vaših ljudi, sestro Adelgundis — piše o meni kao kršćanskom filozofu. Užasnut sam tim prerevnim i prenaglim pothvatom, o kojem ja nemam ni pojma. Kako je samo moguće tako nešto činiti a da me ne pitaju! Ja nisam kršćanski filozof. Molim Vas, pobrinite se da poslije moje smrti ne budem prikazan kao takav. Već sam Vam više puta rekao da moja filozofija, fenomenologija, ne želi biti ništa drugo nego put, metoda koja bi ljudima, što su se eto upravo od kršćanstva i kršćanskih Crkava udaljili, opet pokazala put za povratak k Bogu.«

Kroz čitavu sam zimu putovala i vratila se Husserlu tek 23. III. 1937.

23. III. 1937.

Husserl: »Što kršćanstvo kao znanost daje za obrazloženje? Kršćanstvo u sebi nosi evidenciju — sigurno ne uvijek i svuda apsolutnu evidenciju. No, moramo prihvatiti i relativne evidencije. Inače dokidamo život, inače razaramo kršćanski život koji u sebi ipak nosi evidenciju za svoju vjerodostojnost. Sigurno, možemo i sa znanošću pristupiti kršćanstvu, i to je učinila skolastika, crkveno pravo, crkvena uprava — ali važnije od svega toga ipak je živi život, a tu rado prihvaćamo i relativnu evidenciju. Postoji li sigurnija i autentičnija evidencija u religioznom životu od molitve? Dakako, ne brbljanje! A ipak molitva ne pada u posljednju apsolutnu evidenciju. Isto vrijedi i o znanosti. Upravo to je bilo njezino vrelo pogrešaka u posljednja tri stoljeća — (ali ni skolastika nije od toga slobodna) — da je ona od pukog skepticizma izgubila tlo za biće koje jedino zbilja jest.

8. IV. 1937.

U međuvremenu oko Husserla sve je veoma opustjelo. Naime, nacionalni socijalizam pobrinuo se za to da se krug njegovih prijatelja sve više i više prorijedio, i da se i službena znanost od njega povukla. Kad sam došla da mu čestitam 78. rođendan, bio je sam. Zapodjeli smo vrijedan razgovor:

»Kad je kršćanstvo, tj. Crkva, prihvatilo grčku filozofiju (Aristotela), predalo se samo u zlosretni, nikad rješivi konflikt. Time su se suočile filozofija perennis et revelata i autonomna filozofija. Kad je dragi Bog stvorio svijet, stvorio je ujedno i filozofiju (Husserlove je riječi popratio fini smiješak, pun humora) i ona sigurno nije bila zla nego dobra! Kad čovjek istražuje i misli na vjersko-religiozni način — a svaki je filozof religiozan — i ne prihvaća onako bez daljnijega objavljenju istinu, već i nju čini predmetom istraživanja, da, kad se zaputi u »pakao potpune skepse« da bi teleološki utemeljio istinu, — onda se skolastici moraju ići preko Tome (da, Toma je doista bio nešto veoma veliko, golem fenomen). No neoskolastici se toga boje da svu objavu, dogme, pa i Boga zapostave, makar to bilo samo u njihovu mišljenju (hipotetski). Ja bih želio jedino u svojoj fenomenološkoj redukciji skupiti sve filozofije i religije pomoću jedne općevrijedne metode spoznaje. Ontologizam je sasvim pogibeljna zabluda. Neoskolastika se sa mnom složila onda kad sam došao do tog. No kasnije nije mogla shvatiti da je to bila samo jedna postaja na mom putu. Apstrahiraju bitak naprosto i isključuju svijest u kojoj ipak bitak tek postaje živ i ostaje živ. I materija je nešto duhovno, samo što ona stoji na najdonjoj stepenici duhovnog poretka.«

U ljetu su Husserlovi zbog »rasnih razloga« bili prisiljeni napustiti svoj dragi stan u ulici Loretto 40, 2. kat, gdje su proživjeli toliko lijepih sretnih godina i gdje nam je velika divna radna učiteljeva soba izgledala kao neko svetište koje je upravo za ovo mjesto bilo vezano. Prije su stanovali u Bayernstrasse. Zadnje strane obiju kuća ležale su jedna prema drugoj. Tu sam godine 1916. upoznala Husserlove. I to je bilo ovako: jednog sam dana dobila od njega dopisnicu, napisanu njegovom rukom, da ga posjetim u njegovu stanu i primim neke filozofske knjige koje mi je testamentom ostavila u baštinu jedna od njegovih učenica (Dr. Julie Bender). Husserl je sam iz velike knjižnice svoje preminule učenice odabrao za mene, studenticu prvog semestra: Windelbandov Uvod u filozofiju, Paulsenov »Grundriss« i jedan Kompendium (Reklam).

Zamjena stana ljeti 1937. nije bila loša i imala sam često priliku da se divim mudroj Božjoj odluci koja je učitelju, kao posljednju postaju njegova zemaljskog puta, darovala vrlo lijepi stan na uzvišici u Schöneckstrasse 6 (kuća Faist). Kuća izgleda gotovo kao kružna zgrada, u svakom slučaju ima na sve strane divne poglede u daljinu. S ulice se ide preko malog mosta u prizemlju u stan koji se sastoji od nekoliko vrlo velikih prostorija. Široka uzdužna terasa, koja se provlači uz sve tri strane kuće, spaja prostorije međusobno. Odatle se pruža neopisiv pogled preko cijelog grada sve do Kaiserstuhla i do Vogesa, čak se nazire tok Rajne između bregova. Husserlova nova radna soba bila je, isti-

na, nešto manja, ali je ipak mogao smjestiti svoju obimnu biblioteku. Njegov je pisaci stol stajao tik pred visokim širokim prozorom koji je sezao sve do poda, a bio od kristalnog stakla u kojem je lijepo i jasno stajao toranj Münstera. Njegova se silhueta za nekih večeri čudesnom jasnoćom odrazivala od neba koje je katkad sve do Vogesa sjajilo u svim bojama od crvene, zlatne i zelene.

Dok se gospođa Husserl brinula o selidbi, njezin je muž otišao kroz dva tjedna u Breitnau kod Hinterzartena (Schwarzwald). Veoma je volio to mjesto, koje se nalazilo na visini od 1000 metara, zbog njegove samooće i njegova karaktera. Gostioničarka u Gostionici Križu, koja je kroz mnoge godine bila vrlo povezana s bračnim parom Husserl, nije se ni godine 1937. bojala da ga primi. Istina, to se moralo odigrati tajno (!) i Husserl je jeo sam u pokrajnjoj sobi. Jednog sam ga divnog ljetnog dana pohodila. U tihoj radosti došao je pred mene do autobusa i čitav smo dan sve do večeri proveli zajedno. Većinom smo bili vani. Pogled na cvatuće livade i dozrela polja punio ga bolnom radošću. Vrijeme i sve što se zbivalo u Njemačkoj jako ga je tištilo. To više se vezivao za ljubav nekolicine starih prijatelja koji su mu još ostali. Razumljivo je da ga pred tuđim ljudima hvatala bojazan. Oko podneva posjetili smo crkvu u Breitnauu, koja stoji usred groblja, opkoljena niskim bijelim zidom. Ona na isti način uključuje žive i mrtve u Kristov mir i gleda preko lelujevih žitnih polja i tamnih jelovih vršaka sve do najviših vrhova Schwarzwalda. Stupali smo između redova grobova gore-dolje i češće zastajali. Husserl je u mislima gledao u daljinu, njegova je duša bila zasjenjena tugom. Mirno, ali s osjećajem boli, pripovijedao je da ga Francuska pozvala da bude predsjednik kongresa o Descartesu, ali da mu je gospodin ministar kulta Rust zabranio putovanje s obrazloženjem da Husserl nije sposoban zastupati njemačku filozofiju u inozemstvu. Zato je Rust za taj zadatak predložio profesora Kriecka iz Heidelberga. Krieck je bio upravo za novi Brockhaus napisao žalostan, upravo bijedan članak o Husserlu, koji smo svi mi osjetili veoma uvredljivim, ako ne niskim. Pokušali smo, istina, to pred Husserlom prikriti, ali je tu činjenicu konačno jednog dana doznao s druge strane. Jako ga boljelo što se Njemačka, za koju je uložio čitavu svoju životnu snagu, prema njemu sada tako ponijela. Pa ni činjenica da je mjesto predsjednika na kongresu o Descartesu ostalo prazno, jer je Francuska, dakako, odbila gospodina Kriecka, nije mogla promijeniti njegovo turobno raspoloženje.

»Gledajte, sestro Adelgundis, čak ni moj pepeo neće biti dostojan da počiva u njemačkoj zemlji.«

I pogledom preko grobova, koji nije bio potpuno bez gorčine (prvi i jedini put), reče:

»Čak ni tu ne smijem naći mira. Gledajte, dokle je došla Njemačka! Možda bi fanatici i ovdje, na ovom seoskom groblju, oskvrnuli moj grob kad bi ga našli.«

Poslije podne Husserl je bio vrlo umoran i blagovali smo u vrtu male seoske kuće gdje je stanovao. Tog dana mi nije uspjelo da ga razvedrim. Govorili smo o Stifteru, njegovom zemljaku, kojeg je jako volio, a imao je toliko toga zajedničkog s njegovim tihim, otmjenim dostojan-

stvom. U posljednjoj godini života opet je rado čitao Stieftera i običavao govoriti o onom što bi pročitao. Uostalom, »Wittiko« je posljednja knjiga koju je čitao kratko prije svoje smrti.

Husserl se nije dugo mogao radovati povoljnim uvjetima za rad u svojem novom stanu. Sasvim tiho 10. kolovoza 1937. Husserlovi su slavili pedesetgodišnjicu braka. Njihova je izričita želja bila da nitko, ni od kruga prijatelja, to ne dozna. Ujutro tog dana Husserl se kod oblačenja u kupaonici poskliznuo i po svoj prilici zadobio unutrašnje povrede. Liječnici pretpostavljaju da je tim padom u njega ušla klica njegove smrtno bolesti. Nastala je eksudativna upala porebrice koja ga je, s kratkim prekidima poboljšanja, uz nestalne nalaze sve više izjedala. To je prešlo u neobično dugačko, bolno, mukotrpno osammjesečno trpljenje koje ga je zbilja »pročistilo kao zlato u ognju«, da izgori i posljednja šljaka zemaljske nesavršenosti. Stari kućni liječnik, koji ga je njegovao, reče da se u svojoj dugogodišnjoj praksi još nije sreo ni s jednim sličnim slučajem. Medicinski rečeno, pacijent ne bi bio mogao živjeti, tj. egzistirati do travnja 1938. Primanje hrane postajalo je sve manje. Ognjica se mijenjala i neprestano umanjivala snage i moć tijela. Dva put su nastale teške izlučevine koje je trebalo punktirati. Budući da sam ga po njegovoj želji i molbi katkada njegovala, asistirala sam i kod jedne punktacije: mukla bol pacijenta posjedovala je nešto dirljivo. I inače se Husserl vrlo rijetko tužio. Bio je sa svime zadovoljan, ne gledajući na to da ga gotovo uopće više nismo mogli skloniti da jede. Sva-ko ga je nagovaranje uzbuđivalo. Njegovo je tijelo nestajalo, ali je duh nesavladivo živio svojim strogim vlastitim životom. Katkad smo imali dojam kao da je pred nama samo još duh. Njegov je život liječnicima zbilja bio zagonetka. On se rugao svakom medicinskom iskustvu. Duh je bio neprestano aktivan i razlijevao je svoje bogatstvo kao razbijena Magdalenina posuda soli.

16. IX. 1937.

Kad sam došla u posjet, Husserl nije bio u krevetu. Katkad, kad se dobro osjećao, običavao bi ustajati u večernje sate. Jeli smo u njegovoj sobi za studij, jedno uz drugo. Prihvatio je moju ruku i držao je za vrijeme razgovora. Vani je gasnuo rijetko lijepi dan rane jeseni. Bilo je potpuno tiho. Sunce je polako tonulo za Vogese. Divno, svečano digla se silhueta Münstera u zlatnom večernjem sjaju iznad zbrkanih stoljetnih, sivih krovova grada koji je on tako volio. U njegovim se očima kaklilo večernje svjetlo. Bile su potpuno utočile u sliku gorskog lanca, koji se nježno žario na horizontu, i grada pred njegovim nogama. Onda prekinu duboku šutnju koja je dugo vladala među nama. Tiho i živo reče, ne skinuvši pogleda s Münstera:

»Nisam znao da je umiranje tako teško, a ipak sam se toliko trudio, čitav jedan život, da se odrekнем svake ispraznosti. I upravo sada — kad sam išao svojim pravim putem — sasvim u svijesti odgovornosti za zadatak, i sada kad sam nedavno u predavanjima u Beču i Pragu, a onda u posljednjem spisu 'Križa evropske znanosti i transcendentalna fenomenologija' (Beograd 1936) prvi put izišao iz sebe, sasvim spontano, i učinio maleni početak, sad eto moram prekinuti i svoj zadatak osta-

viti nedovršenim. Upravo sada, kad sam gotov, znam da počinjem od početka, jer biti gotov znači početi od početka. A tako sam to lijepo zamišljao, kad jednom budem svoju zadaću, svoju svjetsku zadaću ispunio i pomoću fenomenologije ljudima pokazao novi bivstveni način njihove odgovornosti, da ih oslobodim od njihovih ispraznosti i od njihova ja. Bože, od mladosti sam se borio protiv ispraznosti i sad sam ih gotovo odbacio, također i taštinu zvanja bez koje ne može raditi nijedan mladi čovjek: poštovanje i divljenje svojih učenika. Da, sad sam se, minutu prije smrti, gotovo sasvim priklonio Novom zavjetu i čitao samo tu jednu knjigu. Kako bi to bila divna životna večer! Sad bih konačno, nakon ispunjenja svoje dužne zadaće imao osjećaj: sad smijem činiti ono po čemu bih se sam bolje upoznao. Nitko se sam ne može upoznati, a da ne čita Bibliju.

Vašu zadaću, moje drago dijete, ja vidim prije svega u tome — o kad bi Vam ona ostala sigurna! — da mlade ljudske duše u ljubavi pre-dobivate za istinu i da ih sačuvate pred najvećim pogibeljima Crkve: pred sterilnom taštinom i krutim formalizmom. Obećajte mi da nećete bilo što govoriti samo zbog toga jer drugi to govore. Velike svete molitve Crkve u trajnoj su pogibelji da se isprazne jer ih više nitko ne prožima osobnom ljubavlju. Crkva će odbaciti moje djelo — možda ne i mladost u Crkvi, vaši prijatelji — jer ona u meni vidi najvećeg neprijatelja skolastike, barem neoskolastike.« I doda s tihim ironičnim smiješkom: »Da, Tomu, njega ja cijenim — ali on nije bio neoskolastik.«

U zimskim mjesecima vidljivo je nestajao. U ožujku je stanje postalo tako ozbiljno da sam češće noći probdjela pokraj njegovog kreveta. Mnogo je spavao i ležao u polusnu, a da se nikad nije moglo govoriti o potpunom nestanku svijesti. Često je izgledao kao da govori sam sa sobom ili s nekim nevidljivim sugovornikom. Vrlo često, kad bih došla u ranu večer, ležao je u polusnu, a ja sam šuteći i potpuno tiho sjedjela uz njegov krevet sve dok se nije probudio. Onda se svaki put odrazila veoma velika radost na njegovim crtama, koje su svakim danom postajale sve preobraženije i produhovljenije. Uvijek su njegove usne sri-cale riječi zahvale, prijateljstva. U njemu se budila želja da tome sada dadne i izvanjski izražaj, dok je to, kad je bio zdrav, činio vrlo rijetko i samo kod osobito biranih prigoda. Obično nije puno govorio jer je već boravio u onom svijetu u kojem riječi više ne vrijede. A riječ nije bila ni potrebna da posvjedoči naše zajedništvo i povezanost. Sjećam se da je onih dana, kad mi je katkad pričao o svojoj mladosti, govorio izreku iz Frankeovog sirotišta u Halleu. Bilo je to sigurno u vezi s prvim teškim godinama njegove privredne karijere, kad mu je ona izreka, mimo koje je tako često prolazio, toliko značila: »Mladići posustaju, ali oni koji se uzdaju u Gospodina dobivaju novu snagu, rastu im krila kao u orla, trče i ne umaraju se, idu i ne iznemažu« (Iz 40, 31).

Dok sam u noći od 16. na 17. ožujka bdjela uz njega, došlo je do slijedećeg razgovora koji sam odmah iste noći zapisala. Pričinilo mi se kao da se pokorava zakonima koji vrijede već u jednom drukčijem svijetu. Bez uvoda i bez neke veze počeo on najedanput:

»Prije svakog početka uvijek stoji ja koje jest i misli i traži veze u prošlosti, sadašnjosti i budućnosti. Ali upravo to je težak problem. Što je bilo prije početka?«

Ti posljednji razgovori nisu više bili razgovori fenomenologa koji se osjećao pozvanim da ispuni jednu svjetsku zadaću, nego razgovori ljubljenog učitelja i prijatelja koji se oprašta, koji će uskoro stupiti pred Božje lice. Veoma sam željela da vidim kako mu je duša oslobođena svakog nemira i otklonjena od svake sasma izvanjske slučajnosti. Zato sam odvrtila na njegove riječi:

»Prije početka stoji Bog — kako je ono rekao Ivan: 'U početku bijaše Riječ, i Riječ bijaše kod Boga, i Bog bijaše Riječ.'«

On: »Da, upravo to je problem koji možemo tek postepeno riješiti.«

Za nekoliko trenutaka nastavi zamišljeno:

»Za studij filozofije pred Sokratovci su neizmerno važni. Pobrinite se za to da ih čitaju. Aristotel kaže... (slijede dvije grčke riječi koje ne razumijem): »Početak je biće; dijeljenje episteme od doxe je stvarateljski pronalazak bića. — Filozofija je strastvena želja za spoznajom bića. Vrlo je teško što sam napisao u svojoj knjizi. Sva filozofija jest filozofija početka, filozofija života i smrti. Uvijek nanovo počinjemo od početka, to činimo sve više i više. Trud moje filozofije tekao je uvijek od subjektivnog prema biću.«

Jedan sat kasnije reče kao u dubokom razmišljanju:

»Kad o svemu tome razmišljamo, ono što postavljamo uvijek je nanovo ja, a ne neka stvar, drvo ili kuća.«

Onda je opet zadrijemao. Dok sam razmišljala o njegovim riječima, pade mi ovo na pamet: u jednom od naših posljednjih razgovora govorili smo o njegovim filozofskim predavanjima. Postavila sam mu pitanje, koje mi se često nametalo kao studentici, ali u ono vrijeme nisam imala hrabrosti da pitam njega samoga:

»Zašto nikad niste s nama govorili o Bogu? Znaite, ja sam Boga onda izgubila i tražila sam ga u filozofiji. Od predavanja do predavanja čekala sam na to da ga nađem pomoću Vaše filozofije.«

Na to mi je on dao slijedeći odgovor:

»Ubogo dijete, kako li sam Vas razočarao i kakvu sam odgovornost navalio na sebe što Vam nisam mogao dati ono što ste tražili. Na predavanjima nisam nikad stavljao pred vas nešto gotovo, uvijek sam samo filozofirao o onome što je mene pokretalo. Sad bih konačno bio spreman da držim predavanja koja bi mladim ljudima zbilja mogla nešto pružiti, no sad je prekasno.«

U posljednja dva tjedna morala je trajno uz njega biti bolnička sestra. Za mene je to bila velika bol što mu tu službu prijateljstva nisam mogla u punom opsegu pružati sve do kraja jer sam u samostanu imala nezamjenjive dužnosti. To je osobito vrijedilo za Veliki i uskrсни tjedan koji su se približavali, a koji su trebali biti posljednji u učiteljevu životu. Sestra Klara Immisch, sestra Crvenog križa, kćerka Husserlovog kolege profesora Immischa, vrlo fina, kršćanski duboko usmjerena evangelička njegovateljica, preuzela je tu posljednju službu ljubavi kod Husserla s radošću i bezbrižnošću.

Sestra Immisch me je obavijestila o slijedećem razgovoru koji se zbilo nakon što je iz Amerike stiglo pismo Husserlove kćerke Elli Rosenberg.

Poslije podne u 14.30 reče on u prisutnosti sestre Klare:

»Tata je ušao u svoj stoti radni semestar (što donekle zbilja odgovara Husserlovom akademskom djelovanju poučavanja) i priuštenu su mu novi uspjesi. Počinje nova perioda produktivnog rada koja za još dvije godine obećava bitno nove spoznaje. Istina, onda polako završava produktivni rad. Da se posljednjih godina u meni nije odigralo nikakvo beskorisno zbivanje, znaju svi koji su sa mnom živjeli u duhu kontinuiteta.

Jest i bilo je: život i smrt, posljednja težnja moje filozofije. Živio sam kao filozof i pokušat ću umrijeti kao filozof. Božje je da odredi što mi je bilo dopušteno da učinim i što će još biti.«

Sve je to bilo rečeno kao neki monolog nakon buđenja, i to kao da je on sad glasno i za slušaocce čujno želio nastaviti ono što je u snu gledao ili mislio. U tim se rečenicama odlučno skrivala logika, premda sasvim drukčija od one kojom se Edmund Husserl inače tako majstorski i oštro služio. Onda je šutio neko vrijeme i činilo se da se njegova duša još jedanput odonud vratila u tijelo. Kad je primijetio sestru uz svoj krevet, upita je u vezi sa svojom smrću za koju je osjećao da se približava:

»Može li se i dobro zaspati?«

Sestra: »Da, posve u miru.«

Husserl: »Kako je to moguće?«

Sestra: »U Bogu.«

Husserl: »Nemojte misliti da se bojim bolova, ali oni me odjeljuju od Boga.«

Koliko li je trpio od mučnih misli da nije mogao završiti svoje poslanje, nositi u sebi buduće novo filozofsko djelo, vidjeti ga pred sobom kao ideju, a ne imati više snage da ga oblikuje. Sve do tog trenutka njegov je život, trpljenje i spremanje na smrt nosilo tako potpuno pečat dostojanstvenog antičkog životnog stava. Smjelo se o njemu čak reći da je on sam i bez straha, poput Sokrata, išao smrti u susret, da ga je jedino teško tištilo ono što se događalo u njegovoj domovini. A sad je njegova životna staza neopazice blago, najprije oklijevajući, a onda sve sigurnije i jasnije skretala prema carstvu kršćanskog mišljenja i vjerovanja. Sestra koja se s izvanrednim osjećajem finoće približila toj velikoj duši što čezne za domom, napamet mu je molila 22. psalam »Gospod je pastir moj«, u neusporedivo lijepom Lutherovu prijevodu. Kad je sestra Klara došla do riječi »Pa da mi je dolinom smrti proći, zla se ne bojim, jer si ti sa mnom«, reče Husserl:

»Da, tako ja mislim, to je ono što ja mislim. On treba da bude sa mnom, ali ja ga ne osjećam.«

Onda mu je sestra citirala pjesmu: »Uzmi moje ruke i vodi me... jer ti me vodiš k cilju makar i kroz noć.«

Husserl: »Da, tako je, što bih još mogao htjeti i osjećati? Morate sad moliti za mene.«

Veliki četvrtak, navečer u 9 sati reče on pun prave iskrene ljubavi svojoj ženi:

»Bog me je milostivo primio. Sad mi je dopustio umrijeti.«

Značajno je da je on tu riječ, koja je proizlazila iz prave bračne ljubavi, upravio svojoj kroz pedeset godina vjernoj supruzi. Ona mi se jednom kod dugačkog lijepog razgovora, kad je ruku pod ruku sa mnom šetala na dugačkoj terasi ispred bolničke sobe, povjerila: »Ja sam u našem braku htjela biti samo pločnik po kojem je on hodao.«

Tako je ta mudra i temperamentna žena sažela svoju životnu zadaću uz bok ovog velikog muža.

Od večeri Velikog četvrtka Husserl nije više ni jednom riječju spominjao svoj filozofski rad koji ga je kroz sve te posljednje mjesece zaokupljao u mislima. Koliko je čitav njegov život bio u poslanju za nešto više, pokazalo se tek u umiranju. Sad je osjećao da je konačno otpušten i da je obveza njegove zadaće skinuta s njega.

Odsad je njegov pogled, u kratko vrijeme koje mu je još preostalo za njegovo posljednje dovršenje, bio usmjeren isključivo na Boga i na nebo. Sad se pokazalo koliko je on kroz sve vrijeme bio u milosti, kako je njegova duša živjela tijesno povezana najdublje s Kristom, makar je on, možda na zahtjev onog koji stoji i mjeri iznad naših ljudskih i zemaljskih mjerila, ono religiozno u svom životu sakrio i prekrrio.

Veliki petak, 15. IV. 1938.

Posljednji razgovor, rastanak.

Ujutro kod buđenja reče mu njegova žena: »Danas je Veliki petak.«

Husserl: »Kako velik dan, Veliki petak! Da, Krist nam je sve oprostio.«

Preko dana uglavnom je lagano drijemao onim čudnim polusnom koji je značajan za umiruće, kad duša tamo-amo putuje između dva svijeta.

Dolazim pred večer. — Bila je to tiha jasna proljetna večer s cvrkutom ptica u zraku i slatkim, oštrim mirisom na zemlji. Dok gospođa Husserl i ja stojimo kod njegova kreveta, on podiže ruku. Smiješak prepoznavanja zatitra crtama njegova lica. Svaki mu pokret vidljivo zadaje bol. Ali unatoč tome on prihvati moju ruku, poljubi je s njemu uvijek srodnim viteštvom i zadrži je u svojoj. Gospođa Husserl reče u šali s lakom aluzijom jer on ne nalazi riječi pozdrava: »Raduješ li se što je sestra Adelgundis ovdje?« Napola smiješeći se, napola s prijekorom on odgovori: »Kako samo možeš nešto takvo pitati?«

Dok smo sami, zamoli teško dišući da ga uspravimo. Ostaje onda sjediti, oslanjajući se na moju ruku. Vlada duboka tišina, dok on tiho i kao s optužbom ne reče:

»Ursudno smo molili Boga da nam dopusti umrijeti. Sad je on dao za to dopuštenje. Ali veliko je razočaranje da još živimo.«

Pokušavam ga ispuniti jakom nadom kršćanina i kažem:

»Kao što je Krist danas na križu, tako morate i Vi još trpjeti do svršetka.«

On reče s dubokim uvjerenjem i velikom ozbiljnošću — zvučalo je kao Amen — »Da«.

Budući da je pun unutrašnjeg nemira i tjeskobe, a nije mogao govoriti, rekoh mu:

»Bog je dobar, tã Bog je tako dobar.«

Husserl: »Bog je dobar, da, Bog je dobar, ali veoma nerazumljiv. Sad je za nas velika kušnja.«

Nakon toga činilo se kao da nešto traži. Prije nego što govori dalje, pokreću se njegove ruke sklopljene u velikoj srdačnosti, dok mu je izraz lica odavao duboko sabranje kao da se neprestano bez riječi moli. Konačno reče, tumačeći pokret svojih ruku koje su tražile jedna drugu:

Husserl: »Dva su pokreta koja se trajno traže, susreću i opet traže.«

Pokušavam njegove riječi dignuti u svijet nadnaravnog i dati im kršćanski smisao:

»Da, nebo i zemlja susreću se u Isusu. Bog se u Kristu približio ljudima.«

Husserl (živo): »Da, to je ono. On je analogija između . . .«

Budući da traži riječi, pa ga to muči što ih ne može naći, pokušavam opet tijek misli, koji je započeo, dovesti do kraja:

»Da, Isus je postao analogijom između Boga i ljudi. To je Veliki petak, otkupljenje i Uskrs ujedno.«

Husserl (kao olakšan i oslobođen s dubokim uvjerenjem i jednim potpuno nezemaljskim pogledom unutrašnjeg razumijevanja, koji me duboko dirnuo):

»Da, tako je.«

Nakon nekog vremena — on već davno opet leži na jastucima — pokrene još jedanput ruke i vuče crte u zraku. Pritom čini obrambene pokrete, kao da vidi nešto što ga zastrašuje. Na moje pitanje što je to, odgovora kao u snenom dubokom razmišljanju meni potpuno nepoznatim glasom, za koji se činilo kao da dolazi s onog svijeta:

»Svjetlo i tama, da, puno tame i opet svjetlo . . .«

To je bio Husserlov posljednji razgovor, kako mi je kasnije rekla njegova žena. Otad je još samo šuteći ležao i mnogo spavao. Jednog od posljednjih dana, poslije podne, kad je spavao, probudivši se reče s nepisivo jasnim pogledom i dubokim sjajem u očima:

»O, vidio sam nešto tako divno, pišite brzo!«

Dok je sestra donijela papir, on je od slabosti pao na stranu. Tajnu ovog nebeskog priviđenja ponio je sa sobom u vječnost, odakle se njemu, neumornom, vjernom tragaocu istine sigurno sad uskoro približila vječna istina u neskrivenoj slavi.